

COĞRAFYA VE FELSEFE

Dr. ŞİNASI ALTUNDAĞ

Tarih Doçenti

İlmî tetkiklerden beklenen en büyük gaye, hiç şüphesiz, yaşayışımızı bulanık ve yarı duygulu bir vaziyetten kurtararak, onu layikiyle duyulan bir hale getirmektir. Her ilmin mübtedisi başlanğıçta "bu ilim neden hakikatları bulmak için bu yoldan gidiyor?," سوالini hatırına getirmeden bu ilmin kendi konusunun hakikatlarını bulmak için seçmiş olduğu yoldan gitmeğe çalışır ve zamanla bu ilmin inkişaf, teşekkül ve tekevvününde meydana çıkarılan hakikat ve mefhumları tenkid etmeğe, bu hakikatlar ve mefhumlar üzerinde münakaşa yürütmeğe lüzum görmeden onları olduğu gibi kabul eder; fakat günün birinde mübtedi konusunu lâyikiyle kavramağa muvaffak olunca, kafasında bir takım sorular belirmeğe başlar. O halde görülüyor ki, her ilmin mahiyeti, hakikatları bulmak için takib ettiği yol, yani kısaca metodu, bulduğu neticelerin kontrolü gibi neticeler o ilme başlandığı anda değil, bu ilimde oldukça geniş bir malûmat ve bilgiye sahip olunduktan sonra meydana gelirler. Çünkü her ilim objesinin mahiyeti, hakikatleri bulmak için kullandığı metod, hususî bir tetkik ve inceleme mevzuu olmadan önce, ilim bir varlık olarak mevcuttur. Bundan dolayı ilimlerde felsefî tetkik ve incelemeler, metodları daha evvel teşekkül eden ilim guruplarında diğerlerinden daha önce belirirler.

Bu sebeple meselâ tarih henüz "güzel yazılar," halinde iken, matematik ve fizik'in felsefesi vardı. Tarih ancak ehemmiyetli ilmî başarılar meydana getirdikten sonradır ki bir tarih felsefesi de meydana gelebildi.

Coğrafya da varlığı itibariyle her ne kadar oldukça eski ise de, müstakil bir ilim olarak geç tekâmül etmiş olduğundan, tabii olarak felsefeye olan temayülü de o nisbette geç inkişaf etmiştir. Bununla beraber şunu da unutmamalıdır ki, felsefî düşünce ve tahlil her ilme aynı derecede nüfuz edemez ve yakınlık gösteremez: Matematik bünyesini bir takım aksiyomlar (mütearife) üzerine kurmakta; fizik, araştırma ve incelemelerinde, izahı pek kolay olmayan, mekân, zaman, hareket ve kütle gibi esas mefhumlar kullanmakta; tarih ise yapılışında hakikat, ahlâk, adalet, güzellik, din, kültür v. s. gibi daimî bir surette itibarda bulunan mefhumlara doğru gitmektedir. Bu ilimlerde derhal şöyle bir takım sualler hatıra gelebilir. Nasıl oluyor da bizi ihata eden mefhum ve hâdiselerin izahında, haddi zatında izaha muhtaç prensipler kullanabiliyoruz? Bu prensiplerin mahiyeti nedir? Bu prensiplerle en doğru ve en kolay bir şekilde hakikatları nasıl elde edebi-

liriz? Fakat coğrafyaya gelince vaziyet değişmektedir. Coğrafya bünyesini birçok yardımcı ilimlerin teşkil ettikleri mesned ve sütunlara dayanarak kurmaktadır. Bu suretle meydana gelen coğrafya "ilimler yapısının,, umum heyeti içinde, esas temelden oldukça yüksekte bir kat teşkil etmektedir; temele doğrudan doğruya bağlı değildir. Bu kat bir takım sütunlarla diğer ilimlerle birleşmekte ve bu suretle bunlar vasıtasıyla esas temele erişebilmektedir; o halde coğrafya bu esas temele ait son suallere, yukarıda zikrettiğimiz ilimlerde olduğu gibi cevap vermek zorunda kalmıyor; bu suallere coğrafyanın yardımcı ilimleri cevap veriyor. Bundan dolayı coğrafyanın matematik, fizik ve tarih gibi, felsefeye karşı bir meyli yoktur.

Coğrafya öyle hususî bir teşekküle maliktir ki, bünyesinde felsefenin nüfuzuna karşı, diğer ilimlerde bulamadığımız bir engel taşımaktadır. Diğer ilimlerin hemen hemen kat'i denecek derecede sabit hudutları vardır; tarihî inkişaflarını bu hudutlar içinde yapmışlardır. Coğrafyanın hudutları ise bir çok yerinde girintiler çıkıntılar meydana getirmiş, diğer ilimlerle girift bir vaziyet almış ve dolayısıyla hudutları vuzuhsuz bir hale gelmiştir. İşte böyle bir hudut içinde kalan coğrafya sahasını tetkik edecek olursak, bu sahanın da diğer ilimlerinkinden farklı olarak bir çok muhtelif metodlarla işlendiğini görürüz. Coğrafya bu hususiyeti dolayısıyla felsefenin nüfuzuna karşı büyük bir engel çıkarmakta ve güçlük göstermektedir. Bilmukabele felsefe de coğrafyanın metodlarıyla esaslı bir şekilde uğraşmamaktadır. Wundt'un mantığı gibi çok esaslı bir eser bile coğrafyadan, daha doğrusu onun metodundan ancak *dolayısıyla* bahsetmektedir. Bununla beraber coğrafyanın bünye, hudut ve metodlarını daha açık bir şekle sokmak için yapılan çalışmalar hiç de az değildir ¹.

Metoloji bilhassa iki noktaya önem verir: 1) O ilmin (meselâ coğrafyanın) çalışma sahasının tayini; bu saha içinde bulunan ve obje olarak kullanılacak maddelerin hudutlarının çizilmesi. 2) Hakikatleri en doğru bir şekilde elde edebilmek için kullanılması icabeden metodun vaz'ı.

Yukarıda belirtmeğe çalıştığımız gibi, coğrafya bu hudutların diğer ilimlerde olduğu kadar vazih ve kesin olmayışı, coğrafyacıyı tekrar tekrar ilminin mahiyetini kavramağa sevkeder. Birtakım yardımcı disiplinlerin tetkik ve elde ettikleri neticeler üzerinde çalışan ve hakikatlerini elde etmek için bu yardımcı ilimlerin metodlarını kullanan coğrafyacı, tabiatıyla, coğrafya ile yardımcı ilimleri arasındaki hudutları mümkün olduğu kadar açık ve kesin bir surette çizmek ve coğrafyanın tetkik ve müşahede tarzlarıyla bu ilimlerin metodları arasındaki farkları bulmak ve bunları aydınlatmak ister. Bu arzu, coğrafyayı, kendi öz tetkik ve müşahede tarzları ve metodları ile uğraşan müstakil ve beşeri-

¹ Makalenin sonundaki bibliyografyaya bakınız! Burada şunu da derhal söyleyelim ki gösterdiğimiz bibliyografya bu sahada çıkan eserlerin ancak pek küçük bir kısmını ihtiva etmektedir. Biz, makalemizde O. Graf'ın fikirlerini esas tuttuk.

yete geniş ve hakikatler dolu bir saha veren başlıbaşına bir ilim olarak tanıdığımız nisbette artar.

Coğrafyanın müstakil bir ilim olduğu hakkındaki görüş bu gün umumiyetle kabul edilmektedir. Coğrafyayı yalnız tabii ilimlerin bir kolu veyahut tarihin ufak bir eklentisi olarak kabul etmek fikirleri¹ artık tamamıyla geçmiştir. Bugün umumiyetle coğrafyanın hususî metodları olduğu ileri sürülmekte ve bunlara tabii ilimlerle tarih arasında bir yer verilmektedir.

O halde coğrafyanın tarih ve tabii ilimlerle olan münasebet ve ilgisinin mahiyet ve derecesini tesbit etmek, coğrafyanın esaslarını anlamak için en önemli bir iş olacaktır.

Coğrafyanın inkişaf tarihini tetkik edecek olursak, coğrafyanın vazifesi hakkında iki görüşün meydana geldiğini görürüz; bunlardan birincisi tarihe, ikincisi ise tabii ilimlere dayanır. Tarih ve tabii ilimler coğrafyanın sahasına, aynı zamanda komşu olan ilim sahalarıdır. Tarih ve tabii ilimlerin metodları ise iki kutuptur ki, coğrafya ilminin tetkik ve müşahede tarzları, yani metodları, bu iki kutup arasında dolışmaktadır. Fakat diyebiliriz ki, coğrafya hemen hemen Cihan harbi ârifelerine kadar bir çok tanınmış coğrafyacılardan tarafından tamamıyla tabii bir ilim addedilmekte idi. Fakat Cihan harbinin meydana getirdiği birtakım yeni problemler neticesi olarak siyasi coğrafyaya da (Politische Geographie = Geopolitik) bir kıymet verilmesi zarurî oldu, yani insan da kat'î olarak coğrafyanın mevzuu içine girdi; siyasi coğrafyanın hakikî mümessili olan Friedrich Ratzel bundan ancak 39 sene evvel, 1904 te öldü; eserinin (Politische Geographie) ikinci tab'ı 1903 te çıkmıştı.

Siyasi coğrafya nasıl toprak ve insandan, yani yurt ve milletten teşekkül ediyor, yani bünyesinde bir ikilik taşıyor ise, umumî coğrafya da mevzuunu yukarıda izah etmeğe çalıştığımız gibi, iki bakımdan müteale ediyor:

1 — Dünyayı tabii bir cisim olarak;

2 — Dünyayı, tabii hâdiselere körü körüne itaat etmiyen ve yüksek bir organizasyona malik olan "insanın," yurdu olarak, tetkik mevzuu edinmektedir.

Birinci mânada coğrafya, fizikî (tabii) coğrafyadır ki, bu mânada coğrafya tamamıyla tabii bir ilim demektir; ikincisinde ise insanın bu tabii hâdiselere nasıl bağlı olduğunu ve bu bağlardan nasıl kurtulmağa çalıştığını gösterir; Bu ikinci tetkikler içinde de fizikî (tabii) coğrafya, her ne kadar, bir esas teşkil ediyorsa da, coğrafya burada geniş mânasiyle tarihi coğrafya demektir ve tabii ilim ile tarih arasında bir bağ teşkil eder.

Yalnız coğrafyanın bünyesinde bulunan bu ikilik, araştırmacıları güçlüklerle sürüklüyor. Siyasi coğrafyada bu güçlük pek kolay halledil-

¹ Meselâ Gerland'ın görüşü.

miştir; devlet mefhumu bu ikiliği bertaraf ediyor; çünkü devletin iç faaliyet ve yaşayışı bu iki mefhumun bir araya gelmesinden meydana gelir. Umumî coğrafyada bu ikilik böyle kolaylıkla giderilememekte, ancak bu esaslardan birine daha büyük bir önem verilmek suretiyle öne alınarak, diğeri bunu silik bir şekilde takip etmektedir. Bu suretle bu ikilik tamamiyle giderilememiş ise de tesir itibariyle oldukça hafiflemiş bulunmaktadır.

Mevzu ve metod bakımından tarih ve tabii ilimler arasında bulunan coğrafya ilmi, bugün yalnız müstakil bir ilim olarak tanınmakla kalmıyor, aynı zamanda coğrafya ilminin dünyayı görüş tarzları üzerine de müessir olduğu iddia ediliyor. Meselâ, A. Dix, Politische Geographie, Weltpolitisches Handbuch (II. baskısı, Münhi ve Berlin 1923) adlı eserinde devrimize "coğrafya devri," demek caiz olur diyor; çünkü coğrafi terbiye zamanımızın hayatî meselelerini halletmek için kullanılması icabeden zarurî bir vasıtaadır.

Coğrafyacı başkalarına da bu noktayı isbat ve onları da bu hususta ikna etmek için, her şeyden önce, coğrafyanın mahiyet, hususiyet ve kıymetlerini, tarih ve tabii ilimlere olan nisbet ve münasebetleri bakımından tetkik ederek, bunlara açık ve kesin bir şekil vermelidir.

Bibliyografya:

- E. Anders, Erdkundliche Grundlagen geschichtlicher Entwicklung, Breslau 1924.
 E. Banse, Die Seele der Geographie, Braunschweig und Hamburg 1924.
 B. Bauch, Studien zur Philosophie der exakten Wissenschaften. Heidelberg 1911.
 E. Becher (bearbeitet von), Natur philosophie, Unter Mitwirkung von C. Stumpf, Leipzig 1914.
 A. Cartellieri, Ueber Wesen und Gliederung der Gescichtswissenschaft, Jena 1905.
 A. Dix, Politische Geographie, Weltpolitisches Handbuch. 2. Auf., München und Berlin 1923.
 R. Fox, Die Bedeutung der Erdkunde für die Jugenderziehung (Beitraege zum erdkundlichen Unterricht, Leipzig 1919, s. 44-57).
 A. Geistbeck, Grundlagen der geographischen Kritik, München und Berlin 1918.
 W. Götz, Historische Geographie, München 1904.
 O. Graf, Vom Begriff der Geographie, München und Berlin 1925.
 A. Hettner, Die Einheit der Geographie in Wissenschaft und Unterricht, (Geogr. Abende, Heft 1), Berlin 1919.
 A. Hettner, Die Geographie, ihre geschichte, ihr wesen und ihre Methoden, Breslau 1927.
 R. Kjellén, Der Staat als Lebensform, Leipzig 1917.
 K. Kretschmer, Historische Geographie von Mitteleuropa, München und Berlin 1904.
 F. Lampe, Der bildende Wert des erdkundlichen Unterrichts (Geogr. Abende, Heft 10), Berlin 1919.
 Leutenegger, Begriff, Stellung und Einteilung der Geographie, Gotha 1922.
 E. berhummer, Die Stellung der Geographie zu den historischen Wissenschaften (Antrittsvorlesung), Wien 1904.
 J. Partsch, Der Bildungswert der politischen Geographie (Geogr. Abende, Heft 7), Berlin 1919.

F. v. Richthofens Vorlesungen über allgemeine Siedlungs- und Verkehrs geographie, Bearbeitet und hrsg. von Schlüter, Berlin 1908.

C. Ritter, Die Erdkunde im Verhaeltnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine vergleichende Geographie als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften, 2. Aufl., Berlin 1822-1859.

C. Ritter, Einleitung zur allgemeinen vergleichenden Geographie und Abhandlungen zur Begründung einer mehr wissenschaftlichen Bahandlung der Erdkunde, Berlin 1852.

C. Ritter, Ueber das historische Element in der geographischen Wissenschaft (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Berlin 1833).

O. Schlüter, Die Stellung der Geographie des Menschen in der erdkundlichen Wissenschaft (Geogr. Abende, Heft 5), Berlin 1919.

O. Schlüter, Die Ziele der Geographie des Menschen, München und Berlin 1908.

F. Schnass, Lehren und Lernen, Schifften und Schauen in der Erdkunde, Bd. I, Leipzig 1919.

E. Schöne, Politische Geographie, Leipzig 1911.

A. Supan, Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie, 2. Aufl. Hrsg. von E. Obst, Berlin und Leipzig 1922.

W. Vogel, Das neue Europa und seine historisch- - geographischen Grundlagen, 2 Bde., Bonn und Leipzig 1921.

H. Wagner, Lehrbuch der Geographie, Bd. I. Allgemeine Erdkunde 8. Aufl. Hannover und Leipzig 1908. Bd. II. Abt. I. Allgemeine Laenderkunde von Europa, Hannover und Leipzig 1915.

P. Wagner, Methodik des erkundlichen Unterrichts, 2 Bde., Leipzig 1919.

W. Windelband, Die Prinzipien der Logik (Separatabdruck aus Bd. I. der Enzyklopaedie der philos. Wissenschaften. In Verbindung mit Windelband hrsg. von Ruge), Tübingen 1913.

W. Windelband, Einleitung in die Philosophie, Tübingen 1914.

Wisotzki, Zeitströmungen in der Geographie, Leipzig 1897.

W. Wundt, Logik, 4. Aufl., 3 Bde., Stuttgart 1920-1921.